

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE KÂŞGARLI MAHMUT'UN DİVANINI KONU ALAN ARAŞTIRMALAR*

A.N. KONONOV

Leningrad

Kâşgarlı Mahmut'un eserinin keşfedilmesi ve yayımlanması Türkoloji tarihinde yeni bir devir açan olağanüstü bir olaydı¹.

Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğünün Kilisli Rifat tarafından yayımlanması (İstanbul 1915-1917) Rus Türkologlarının dikkatini çekmiştir. Bu eseri araştıran ilk Rus ilim adamı V. V. Bartold (1869-1930) olmuştur. SSCB İlimler Akademisi Arşivinin Leningrad Kolunda Bartold'un el yazısıyla yazılmış *Obzor Soderjaniya Slovara Ma muda Ka karskogo i V piski k Nemu* (Kâşgarlı Mahmut'un Sözlüğünün Özeti ve Ondan Parçalar) başlığını taşıyan bir defter bulunmaktadır. (fon no.: 68, müfredat defteri I, no.: 181). Başlık galiba arşiv memuru tarafından yazılmış olmalıdır. V.V. Bartold Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğünden alınmış malzemeyi Türk tarihi araştırmalarında geniş ölçüde kullanmıştır. Özellikle 1926'da İstanbul Üniversitesinde verdiği meşhur on iki konferansta² ve 1926-1927 yılında Taşkent'te verdiği *Türk Mo ol Halklar Tarihi* konferanslarında³ Kâşgarlı Mahmut'un malzemesinden geniş ölçüde yararlanmıştı.

Rus Türkolog-filologları da Türk dilleri tarihi için bu anıtın öneminin ne kadar yüksek olduğunu takdir etmişlerdir.

Kâşgarlı Mahmut'un eserinin araştırılmasına ilk başlayan Rus bilgini S.E. Malov (1880-1957) olmuştur. *Obrazts Drevnotyurskoy Pismennosti s Predisloviyem i Slovarem* (Önsöz ve Sözlükle Eski Türk Edebiyatı Anıtlarının Örnekleri, Taşkent 1926) adlı kitabı okumunda Kâşgarlı Mahmut'un Divan'ından alınmış birkaç şiirle bunların Rusça çevirilerini yayımlanmıştır. Daha sonra *Pamyatniki Drevnotyurskoy Pismennosti* (Eski Türk Edebiyatı Anıtları) (1951) adlı meşhur eserinde de S. E. Malov, Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğüne geniş yer vermiştir (305-315 sayfalar).

Rusya'da Divan'ın araştırılmasının tarihi için şu olay önemlidir: 1926 yılında S.E. Malov, K.K. Yudahin ve E.A. Şmidt (iki Türkologla bir Arabiyatçı) Divan'ın esası üzerinde Eski Türk dilleri sözlüğü meydana getirmek için çalışmaya başlamışlardır. S.E. Malov şunu yazmıştır:

altında hazırlanan ve sonra Eski Türk Dilleri Sözlüğü⁶ yapılırken kullanılan malzemenin kartoteğine koymuştur.

Eski Türk Dilleri Sözlüğü'nün (Leningrad, 1969, s. VII) yazarları, eserin kaynakları bölümünde ilk olarak Kaşgarlı Mahmut'un Divanı'nı anmışlardır.

Profesör Çobanzade Bakû'da toplanan Birinci Türkoloji Kongresi'nde verdiği *O Blizkom Rodstve Tyurskih Nareçiy* (Türk Lehçelerinin Yakın Akrabalığı Üzerine) adlı tebliğde kullanmış olduğu temel dayanakları Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ından almıştır⁷.

Tanınmış Sovyet Arabiyatçılarından, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesi profesörlerinden, Kazan Üniversitesi mezunu ve Filistin Arabı P. K. Juze (1871-1942) Divan üzerinde titiz çalışmalarda bulunmuştur⁸.

1927'de Tatar bilgilerinden Cemil Validov, küçük bir yazıda Divan ve onun yazarı üzerine bazı bilgiler vermiştir⁹.

1927-1928 yıllarında tanınmış Özbek filologlarından A. Fitrat Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ından Özbekçeye çevirdiği şiirleri ve atasözlerini fonetik ve gramer notları ile birlikte okuma kitabında yayımlamıştır¹⁰.

A.E. Kırmskiy bibliyografya kılavuzunda Divan'a gerekli olan yeri vermiştir¹¹ V.I. Belyaev Divan ve yazarına ait bazı bibliyografya bilgileri vermiştir¹².

30'lu yılların ortalarında SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan kolu Kaşgarlı Mahmut'un Divanını Azeri diline çevirmek için H. S. Hocaev başta olmak üzere bir heyet kurmuştur¹³. 1939'da çeviri tamamlanmış ve aynı yılda S. E. Malov ile A. N. Kononov tarafından tahrir edilmiştir.

60'lı yıllarda Azerbaycanca çevirinin düzeltilmesi ve Rusça karşılıkların da konulması için çalışmalara devam edilmiştir. Bu işi tanınmış Azerbaycan filologlarından A. Demircizade, A. Cafar, C. Efendief yapmışlardır (eser baskıya verilmiştir).

Sovyet tarihçileri (yukarıya bkz. V.V. Bartold) Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ının çeşitli Türk kabilelerine ait bilgilerinden defalarca yararlanmışlardır. İ.N. Lemanov Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ından Oğuzlara ve Türkmenlere ait bilgileri çevirmiştir¹⁴.

S.P. Tolstov'un *Goroda Guzov* (Oğuzların Şehirleri) (*Sovyetskaya Etnografya*, 1947, No. 3, 55-102) adlı büyük yazısı için esas kaynak Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ı olmuştur¹⁵.

⁶ *Drevnyurkskiy Slovar*, Leningrad 1969, s. IV.

⁷ *Perv y Vsesoyuzn y Tyurkologičeskiy Syezd*, 26 fevralla – 5 marta (1926), Baku 1926, s. 96-102.

⁸ P.K. JUZE: *Thesaurus Linguarum Turcorum* (İzvestiya Vostočnogo Fakulteta Azerbaydjanskogo Gosudarstvennogo Universiteteta im. V. İ. Lenina, Vostokovedeniye, I, Bakû 1926, s. 74-4; II 192 s. 27-35).

⁹ Dj. VALİDOV: *Oslovare Turetskih Yaz kov Mahmuda Ka karskogo, Vestnik Nauçnogo Ob çeštva Tatarovedeniya*, Kazan, 1927, No. 7, s. 107-112).

¹⁰ A. FİTRAT: *Obrazts Drevnyurkskoy Literatur*, Taşkent 1927 – Tanıtması: S. E. MALOV, *Zapiski Kolegii Vostokevedov*, Leningrad 1928, cilt III, s. 213-217; A. Fitrat *Obrazts Uzbekskoy Literatur*, vip. I, Samarkand-Taşkent, 1928 (Na Uzbekskom Yazıke).

¹¹ A. E. KR. MSKIY: *Tyurki, ih Movi ta Literatur* I, Kiev 1930, s. 192-193.

¹² *Material po storii Turkmen i Turkmenii*, cilt I, Moskva-Leningrad 1939, s. 31-37.

¹³ Daha ayrıntılı olarak bkz.: HALİD-ŞAİD HODJAEV: “*Divanı Lugati Tyurk*” *Mahmuda Ka karskogo*, Trudi Azerbaydjanskogo Filiala AN SSSRA, Bakû 1936, No. 31. *Seriya Lingvişticeskaya*, s. 105-112.

¹⁴ *Material po storii Turkmen i Turkmenii*, cilt. I, s. 309-313.

¹⁵ S.K. İbragimov, V.S. Hrakovskiy: Mahmud Kaşgari o Rasselenii Plemen na Territorii Kazahstana, *Vestnik Akademi Nauk Kazahskoy SSR*, Alma-Ata, 1958, No. 11, s. 93-98. 0

Divan'ın verdiği bilgilerden bazıları Türk kabilelerinin yerleşmesi üzerine hemen hemen tek kaynaktır¹⁶.

Kaşgarlı Mahmut ve Divan'ı Sovyet Türkologlarının dikkatini daima çekmektedir. Birçok araştırmada, özellikle Divan'daki malzemenin çeşitli yönleriyle ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut'un eserinin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır¹⁷.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ının rahmetli Besim Atalay tarafından yapılan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan çevirisi Türkologların eline düşünceleri bakımından derin, malzemesi bakımından ise önemli bir eser vererek Türkolojinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ının Türk dilinin tarihi ile ilgili olarak yapılan ilk araştırması S. Ahallı'nın *Slovar Mahmuda Ka kaskogo i Turkmenskiy Yaz k* (Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğü ve Türkmen dili) (Aşhabat 1958, 207 s. - Türkmençe adlı eserdir).

40'lı yılların başında Özbek bilginlerinden Salih Mutallinov Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ını Özbekçeye çevirmek için incelemeye başlamıştır. Divan'ın Özbekçe çevirisi başarıyla tamamlanmış ve dört ciltte yayımlanmıştır¹⁸. Bu eserin endeksine şunlar eklenmiştir: özel adlar endeksi (387-391. s.); Halk, kavim, kabile adları (391-397. s.); şehir ve köy adları (397-401. s.); Deniz, göl, ırmak ve suların adları (404-405. s.); Gezegen, yıldız ve mevsim adları (405. s.); K. Mahmudov'un yaptığı Özbekçe ve Rusça gramer endeksi (406-476. s.); G.A. Abdurrahmanov ile Ş.Ş. Şukurov'un yazdıkları *Grammatičeskiy Oçerk Starotyurkskogo Yaz ka XI. Veka* ("XI. Yüzyıl Eski Türk Dilinin Gramer Taslağı") (479-524. s.-Rusça-) ilâvede atasözlerinin Özbekçe çevirisi de vardır.

¹⁷ S. M. MUTALİBOV: *O Slovar Mahmuda Ka karskogo "Divan-i-lugat-i turk"*, İzvestii Akademii Nauk Uzbekskoy SSR, 1947, No. 4, s. 25-30; Aynı yazar: *Filolog XVI v. Mahmud Ka karskiy i Yego Proizvedeniye "Divan-i-lugat-i turk"*, Material I Vsesoyuznoy Konferentsii Vostokovedov v g. Taşkente, 4-11 iyunya, 1957 g. Taşkent, 1958, s. 884-982; Aynı yazar: *Mahmud Ka karskiy (Sbornik)Vopros Metodov zuçeniya storii Tyurkskih Yaz kov*, Aşhabad 1961, s. 109-112; Aynı yazar: *"Divanu-lugat-it turk" Mahmuda Ka karskogo (Perevod, Komentarii, İssledovanie)*, (Doktora tezi özeti Taşkent 1967, 75 s.); H. HASANOV: *Mahmud Ka gari. Jizni Geografiçeskoe Nasledie*, Taşkent 1963, 83 s. (Özbekçedir); M. N. TOMANOV: *Mahmud Kaşgari, Sbornik "Velikie Uçenie Sredney Azii i Kazahstana IX-XIX vv.*, Alma-Ata 1964, s. 153-166 (Kazakçadır); A. Kurişçanov: *z storii ssledovaniya Soçineniya Mahmuda Ka karskogo (Trud nstituta Yaz koznania AN Kaz. SSR, cilt III, Alma-Ata 1963, s. 182-189)* (Kazakçadır); A.I. Kurişçanov: *İz İstorii İssledovaniya Soçineniya Mahmuda Kaşgarskogo, Trudi İnstitutu Yazikoznaniya AN Kaz. SSR. Seriya Ob çestvennaya*, 1972, No. 1, s. 79-81- Kazakçadır); G.G. Musabayev: *Nekotoriye Svedeniya o Jizni Mahmuda Kaşgari, Sbornik "ssledovaniya po Tyurkologii"*, Alma-Ata 1969, s. 48-62; E. İ. Fazilov: *Oguzkiye Yaziki v Trudah Vostoçnih Filologov XI-XVIII vv., Sovetskaya Tyurkologiya* 1971, No. 4, s. 83-97; Aynı yazar: *Mahmud Ka gari i yego "Divan"*, *Özbek Tili va Adabiyat*, Taşkent 1971, No. 5, 34-39 -Özbekçedir; Aynı yazar: *Znamenit ye Vostoçn ye Filologi: Mahmud Ka gari, Abu Hayyan, Djamal-ad-din Turki*, Taşkent 1971, 80 s; A. N. Kononov: *Mahmud Ka garskiy i yego "Slovar Tyurkskih Yaz kov"*, *Sbornik "Filologiya i storiya Stran Zarubejnoy Azii i Afriki"*, Tezisi, Leningrad 1965, s. 25-27; Aynı yazar: *Mahmud Kaşgarskiy i yego "Divanu lugat it-turk"*, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1971, No. 1, s. 3-17; Bu yazının Özbekçe çevirisi: *Özbek Tili va Adabiyat*, 1972, No. 1 ve 2'de yayımlanmıştır; E.İ. Fazilov, N. Rasulova: *Yazikoznaniye v Uzbekistane za Poslednie Godı, Sovetskaya Tyurkologiya*, 1971, No. 1, s. 82-89; Yu. Z. Şirvani: *Mahmud Ka garskiy i yego "Divanu lugat at-turk"*, *ark Hakikat*, Taşkent 1947, No. 3, (35) -Özbekçedir.

¹⁸ Mahmud Kaşgariy: *Türkiy Sözlär Devani (Devanü lügat it-türk)*, *Tarciman ve na gra tayarlavçi S.M. Mutalibov*, Taşkent, cilt II 1961, cilt III 1963, cilt IV (indeks) 1967 (İndekste açıklamalar Özbekçe ve Rusça verilmiştir); Aynı yazar: *"Devanü Lügatit Türk" va Uning Tarcimasi, Özbek Tili va Adabiyat*, 1971, No. 5, s. 40-44.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ının Besim Atalay ve S. Mutallibov tarafından yapılan çevirileri Türkologlara bu büyük anıtın fonetik, gramer ve leksikoloji yönlerinden incelenmesine sağlam malzeme vererek Türk dilleri tarihinin derinlemesine araştırılması için sağlam bir esas teşkil etmiştir¹⁹

Türk dillerinin tasnifi yıllarca Türkolojinin en aktüel sorunlarından biri olmuştur. Bu durum şimdi de böyledir²⁰.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ındaki malzeme Türk dillerinin tasnifi için çok dikkate değerdir.

A.N. Samoyloviç *Nekotor e Dopolnenie k Klassifikatsii Tyurkiskih Yaz k ov* (Türk Dilleri Tasnifine Bazı Eklmeler, Petrograd 1922, 7. s.) adlı tanınmış eserinde tezlerini ispat etmek için Kaşgarlı Mahmut'un malzemesinden yararlanmıştı.

Türk dilleri tasnifinin Divan'daki esasları ile prensiplerini ele alan en yeni eserler arasında notta gösterilen yazılar da anılmalıdır²¹.

¹⁹ E.R. TENİŞEV: *Ukazatel Grammatičeskih Form k "Divanu Tyurkskih Yaz kov" Mahmuda Ka garskogo* (Trud nstituta Yaz koznaniya AN Kaz. SSR, cilt III, Alma-Ata 1963, s. 190-212); T. A. Borovkova: *O Fonetičeskoj Terminologii v Slovarje Mahmuda Ka garskogo*, İzvestiya Akademii nauk SSSR. Otdelenie Literatun i Yazıka, 1966, No. 6, s. 528-531; Aynı yazar: 0 gubnıñ soglasnıñ v "Divanu lügat it-türk", *Tyurkologičeskiy Šbornik*, Moskva 1966, s. 24-27; Aynı yazar: *Grammatičeskiy Oçerk Yaz ka "Divanu lügat it-türk"* (Filoloji ilmi doktorluğu payesi için hazırlanan tezin özeti), Leningrad 1966; 15 s.; Aynı yazar: *K Voprosu o Dolgote Glasn h v Yaz ke "Divanu lügat it-türk" Mahmuda Ka gari* (Tyurkologičeskaya Konferentsiya v Leningrade 7-10 iyunya 1967. Tezisi dokladov. Leningrad 1967, s. 12-13); U.N. Valiyev: "Devânü lügatit türk" da -çi/çı affiksining at yasaşığa dair, *Özbek Tili Va Adabiyat*, 1964, No. 3, s. 74-76; İ. D. Veliyev: *Form Vrajeniya Pro ed ego Vremeni v "Divanu lügat it-türk" Mahmuda Ka gari*, Uçenie zapiski Azerbaydjanskogo gos. universiteta imeni S. MAHMUT KAŞGARİİrova, *Seriya ob çestvenn h nauk*, 1968, No. 5.; H.G. Nigmatov: *Morfologiya Tyurkskogo Glagola po Materialam Slovary Mahmuda Ka garskogo* (Filoloji ilmi doktorluğu payesi için hazırlanan tezin özeti, Leningrad 1970, 24 s.); Aynı yazar: Otmennoe Osnovoobrazovanie Tyurkskogo Glogola v XI Veke, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1971, No. 3, s. 33-42; Aynı yazar: Oproşşenie v Tyurkskih Glagolnıñ Kornyah po Materialam Slovary Mahmuda Kaşgarskogo, *Filologiya i storiya Stran Zarubejnoj Azii i Afriki*. Tezisi. Leningrad 1967, s. 27-29; Aynı yazar: Felda Mayl Va Zaman Kategoriyalarinig Münasabati, *Özbek Tili va Adabiyat*, 1971, No. 1, s. 31-34; Aynı yazar: Fel, Nning Forma va Kategoriyaları, *Özbek Tili ve Adabiyati*, 1972, No. 1, s. 39-46.

Kaşgarlı Mahmud'un divanında verilen söz malzemesi E.V. Sevortyan, N.A. Baskakov, A.M. Şerbak'ın eserlerinde geniş ölçüde kullanılmıştır. Şunları örnek olarak gösterebiliriz: E. V. Sevortyan: *Affiksi Glagoloobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yaz ke*, Moskva 1962, (bk. mes. s. 85-88; 124-130); Aynı yazar: *Affiksi mennogo Slovoobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yaz ke*, Moskva 1966.; N.A. Baskakov: Priçastie na =dı/tı v *Tyurkskih Yaz kah* (Trudi Moskovskogo İnstituta Vostokovedeniya, 1951, vıh. 6, s. 205-217); Aynı yazar: *Vvedenies v zuçenie Tyurkskih Yaz kov*, Moskva 1969; A.M. Şerbak: *Grammatičeskiy Oçerk Yaz ka Tyurkskih Tekstov. X-XIII vv. iz Vostoçnogo Turkestana*, Moskva-Leningrad 1961.

²⁰ Daha ayrıntılı olarak bkz.: A. DİLÂÇAR: *Türk Diline Genel Bir Bak*, Ankara 1964, s. 40-70.

²¹ H. Nematov: XI Asrdagi Türkiy Tillarning MAHMUT Kaşgariyevniñ Tamanidan Kilingan Tasnifi, *Özbek Tili va Adabiyatı*, 1969, No. 4, s. 51-55; Aynı yazar: Mahmud Kaşgarskiy o Tyurkskih Dialektah XI v. ("SSCB diyalektoloji uzmanlarının VI. bölgesel toplantısı, tezler, Taşkent 1970, H. G. Nematov'un tezinde -el yazması halindedir- Kâşgarlı Mahmud'un Divanına göre Türk dillerinin tasnifine özel bir bölüm ayrılmıştır. 30-35. s. Ler. ; A. İŞAEV: "Devânü lügatit türk" va Özbek Şevalari, *Özbek Tili va Adabiyat*, 1971, No. 5, s. 63-67; F. Abdullaev: "Devânü lügatit türk" asarida Oğuz Komponentining Urni Masalasi, *Özbek Tili va Adabiyat*,

Türk dillerinin tasnifi konusu doğrudan doğruya diğer önemli konulardan biri olan Türk halklarının kabile ve dil bakımlarından tasnifine bağlıdır. Bunlara ait ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmut tarafından verilmiştir²².

Divan'ın incelenmesinde en önemli sorunlardan biri de eskiden olduğu gibi Kaşgarlı Mahmut'un metodunun itinalı bir biçimde araştırılmasıdır.

Kaşgarlı Mahmut dil değişmesinin dile ait olan ve olmayan faktörlerini açık bir surette ayırıyordu. Özellikle Türk dilleri üzerinde Türk olmayan komşu dillerin yaptığı tesire dikkat etmiştir.

Bazı Türk dillerinin olaylarını karşılaştıran Kaşgarlı Mahmut fonetik, gramer ve sözlük alanlarında genel ve ayrı noktaları itinalı bir biçimde kaydetmektedir. Bu, bazı Türkologlara Kaşgarlı Mahmut'u karşılaştırmalı dilbilgisinin kurucusu saymak imkânını vermiştir²³.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ındaki sözcüklerin incelenmesi büyük sonuçlar verebilir. Ancak bu pek önemli iş daha başlangıç dönemindedir²⁴.

Kaşgarlı Mahmut'un Türk kabileleri ve halklarına ait her türlü bilgilerin bir hazinesi olan Divan'ında Türk folkloruna, yani halk şiirine ait ilgi çekici malzeme de vardır²⁵.

Bütün uzmanların fikrine göre Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ında tarihî coğrafya bakımından önemli bilgiler vardır. "Yazar n verdi i bilgiler genellikle güvenme e de er, Orta Asya'da yeni arkeoloji buluntular ve bunlar s k s k teyit etmektedir"²⁶

Divan' eklenen sözde "yuvarlak dünya haritası"nın işleyen Rus araştırmacı İ.İ. Umnyakov olmuştur. O bu orijinal coğrafya anıtının bazı ayrıntılarını açıklayabilmiştir²⁷.

1971, No. 5, s. 51-56.; A. Aliev: "Devanü lugatit türk" Dağı Ayrim Affikslarning Namangan Gruppa Şevalarida Kullanişi, *Özbek Tili va Adabiyat*, 1971, No. 5, s. 6,08-70).

²² V.V. Bartold: *Soçineniya*, cilt V, s. 205-206; S. K. İbragimov, V. S. Hrakovskiy: Mahmud Kaşgarskiy o Rasselenii Plemen na Territorii Kazahstana XI Veka, *Vestnik*, Akademii nauk Kazahskoy SSR, 1958, No. 11, s. 93-98; Aynı yazarlar: Material iz İstorii Obrazovaniya Kazahskogo Yazıka, İzvestiya Akademii nauk Kazahskoy, SSR. *Seriya storii*, 1959, No. 2, s. 94-100.

²³ A. Djafar: İz İstorii Primeneniya Sravnitelno-İstoriceskogo Metoda k İzuçeniyu Tyurkskih Yazıkov, *Material 1-Y Nauçnoy Konferentsii Vostokovedov*, Taşkent 1958, s. 856-862; A.M. Demir-Çizade: Sravnitelnyy Metod Lingvisti XI Veka Mahmuda Kaşgarskogo, İzvestiya Akademii Nauk Azerb. SSR. *Seriya Ob çestvenn h Nauk*, 1964, No. 4, s. 45-55; ayrıca bk.: *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1972, No. 1, s. 31-42; H.G. Nigmatov: Mahmud Kaşgarskiy o Vzaimovliyanii Tyurkskih i İranskikh Yazıkov, *Sbornik ranskaya Filologiya*, Moskova 1969, s. 101-104.

²⁴ G.A. Bayramov: Frazzeologiceskieedinitı Tyurkskih Yazıkov v Slovarı Mahmuda Kaşgarskogo "Divan Lugat At-Türk", Uçeme zapiski Azerbaydjanskogo gos. universiteta im. S. MAHMUT KAŞGARlırova", *Seriya Yaz ka i Literaturi*, 1966, No. 3, s. 3-12; S. İbrahimov, M. Asamuddinova: XI Asrdagi Türkiy Tillarda Kasb-Hünar Atamaları va Ularning "Divanü Lugatit Türk"da Aks Etişi, *Özbek Tili va Adabiyat*, 1971, No. 5, s. 57-62; M. Buronov: Çarçavaçilik Leksikasıdan, *Özbek Tili va Adabiyat*, 1971, No. 5, s. 70-81; İ. Kuçkartaev: O Glagolah Reçi v "Divanü Lugatit Türk" Mahmuda Kaşgari *Sbornik Vopros Uzbekskey i russkoy Filologii, Ta kentskiy gos. universitet im. V. İ. Lenina*, Taşkent 1971, vıp 412, s. 3-15.

²⁵ Divan'dan alınan şiirlerin metin, transkripsyon ve çevirileri için bk.: İ. V. STEBLAVA, *Razvitie Tyurkskih Poetiçeskih Form v XI Veke*, Moskova 1971, s. III-270; Aynı yazar: Sinkopirovanie Slov v Poetiçeskih Tekstah "Divan Lügat At-Türk" Mahmuda Al-Kaşgari, *Tyurkologiceskiy Sbornik 1971*, Moskova 1972, s. 206-212; H. Koroglı, Alp Tonga i Afrasiab po Yusufu Balasaguni, Mahmudu Kaşgari i Drugii Avtoram, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1970, No. 4, s. 108-115.

²⁶ İ. YU. Kraçkovskiy, *azbrann e Soçi neniya*, Moskva-Leningrad 1957, cilt IV, s. 268.

Son yıllarda Özbek coğrafyacılarından Hamidulla Hassanov ve başka Sovyet bilginleri de Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ındaki coğrafya malzemesini başarıyla araştırmaktadırlar²⁸.

Bu olağanüstü eserin 900. yıldönümü dolayısıyla yapılan Sovyetler Birliği Türkoloji konferansı Divan'a gösterilen derin ve etraflı ilgiye bir kanıttır. 1971 yılının 7-9 Ekim günleri arasında Fergana şehrinde (Özbekistan) yapılan bu konferansa Sovyetler Birliğinin birçok şehirlerinden gelen 105 bilgin katılmıştır²⁹.

Gerçek Sovyetler Birliği'nde gerekse diğer ülkelerde Divan'ın araştırılması alanında oldukça büyük çalışmalar yapılmıştır. Böyle olmakla birlikte daha yapılacak çok şey vardır.

K. M'un Divan'ının araştırılması alanında Sovyet Türkologlarını bekleyen birinci derecedeki ödevlerden biri de Divan'ı Rusçaya çevirmektir. Bu görev başarıyla yapılmaktadır. Özbek filologlarından profesör Alibek Rustamov anıtın yapılmaktadır. Özbek filologlarından profesör Alibek Rustamov anıtın Rusça çevirisini bitirmiştir. Çeviri Divan'ın İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde bulunan elyazmasının mikrofilmine dayanmaktadır. Çünkü Türkologlara Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ını basılmış şekilde ilk olarak veren Kilisli Rifat'ın yayınında bazı yanlışlar vardır³⁰. A. Rustamov'un çevirisinin önümüzdeki 2-3 yıl içinde yayımlanacağı umulur³¹.

²⁷ İ.İ. Umnyakov, Samaya Straya Turetskaya Karta Mira XI v. *Trud Samarkandskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo nstituta meni A. M. Gor'kogo*, I, vıp, I, Samarkand 1940, s. 103- 132; İ. İ. Umnyakov'un yazısı üzerine bir tenkit S. L. VOLİN tarafından yazılmıştır: *zvestiya Vsesoyuznogo Geografičeskogo Ob çestva*, 1941, cilt 73, vıp. 3, s. 485-487.

²⁸ H. Hasanov: *Sredneaziatskiy Filolog-Geograf XI veka zvestiya Uzbekistanskogo Filiala Vsesoyuznogo Geografičeskogo Ob çestva*, 1960, cilt V, s. 91-100; Aynı yazar: *Tsenmy İstoçnik po Toponimike Sredney i Tsentralnoy Azii, Sbornik Toponimika Vostoka*, Moskva 1962, s. 31-36; Aynı yazar: Mahmud Kaşgari, *Cizni Geografičeskoe Nasledie*, Taşkent 1963, 83 s. (Özbekçedir); Aynı yazar: Nerassifrovannaya Nadpis na Karte Mahmuda Kaşgarskogo, *İzvestiya Akademii Nauk SSSR. Seriya Geografičeskaya* 1964, No. 6, s. 107-108; Aynı yazar: *Geografičeskoe Nasledie Uçen h Sredney Azii*, Doktora tezi özeti, Taşkent 1967, s. 47; S. Umurzakov: *Oçerki po storii Geografičeskikh ssledovaniy Kirgizii*, Frunze 1959; M.M. Haçatryan: Karta mira, pripisivaemaya al-Kaşgari, *Vestnik Erevanskogo Universiteta*, ON, 1968, No. 1, s. 193-200 (Ermenicedir).

²⁹ Daha ayrıntılı olarak bk.: *Özbek Tili va Adabiyat*, 1972, No. 1, s. 98-101. (Kongrede verilen en önemli bildirimler *Sovetskaya Tyurkologiya* 1972, No. 1'de yayınlanmıştır).

³⁰ T.A. BOROVKOVA: *Otnositelno Pervogo İzdaniya Slovarya Mahmuda Kaşgarskogo, Narodı Azii i Afriki*, 1964, No. 5, s. 133-135.

³¹ A. RUSTAMOV: O Perevode "Divanu lugat it-turk" Mahmuda Kaşgari na Russkiy Yazık, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1972, No. 1, s. 129-139.